

УДК 343. 91

Йосипів А. О., к.ю.н., доцент ЛДУВС

Злочинність осіб без постійного місця проживання як об'єкт кримінологічного дослідження

В статті досліджується злочинність осіб без постійного місця проживання; доводиться, що одним з елементів сучасної злочинності в Україні є злочини осіб без постійного місця проживання, які виділяються за особливістю суб'єкта злочинної поведінки. Збільшення частки тяжких і особливо тяжких злочинів, скоєних особами без певного місця проживання, обумовлене як збільшенням у загальній кількості частки осіб, раніше судимих, так і якісними змінами, що відбулися в структурному складі осіб без певного місця проживання. Явища безпритульності та бездомності є досить поширеними, та характеризуються детермінаційними зв'язками зі злочинністю.

Ключові слова: злочинність осіб без постійного місця проживання, безпритульність, бродяжництво, безробітність, жебрацтво.

В статье исследуется преступность лиц без постоянного места жительства; доказывается, что одним из элементов современной преступности в Украине являются преступления лиц без постоянного места жительства, выделяемые по особенностям субъекта преступного поведения. Увеличение доли тяжких и особо тяжких преступлений, совершенных лицами без определенного места жительства, обусловлено как увеличением в общем количестве доли лиц, ранее судимых, так и качественными изменениями, произошедшими в структурном составе лиц без определенного места жительства. Явления беспризорности и бездомности являются довольно распространенными, и характеризуются детерминационными связями с преступностью.

Ключевые слова: преступность лиц без постоянного места жительства, беспризорность, бродяжничество, безработица, попрошайничество.

This paper investigates crime people homeless; argues that one of the elements of modern crime in Ukraine are crimes committed by persons without permanent residence, allocated by the feature subject of criminal behavior. Increasing the share of grave and especially grave crimes committed by persons homeless, defined as an increase in the proportion of the total number of persons previously convicted and qualitative changes that have occurred in the structural composition of people homeless. The phenomena of homelessness and homelessness are fairly common, and are characterized by determination ties with crime.

Keywords: crime people homeless, homelessness, vagrancy, unemployment, begging.

Постановка проблеми. Сучасні проблеми злочинності пов'язані з корінними соціально-економічними та політичними перетвореннями, які закономірно відбиваються на всіх сторонах життя. На жаль, реформи, які б благі цілі вони не переслідували, завжди несуть в собі певний потенціал негативного, створюють ґрунт для розвитку нових кримінальних явищ.

Закономірним наслідком цього процесу стала істотна деформація соціальної структури нашого суспільства, збільшення соціально дезадаптованого прошарку населення, серед якого значну частку становлять особи, які не мають визначеного/ постійного місця проживання і ведуть антигромадський спосіб життя. Це дуже складна і неоднорідна соціальна категорія, яка характеризується багатьма суттєвими ознаками, що відображають в цілому рівень соціального благополуччя.

Одним з елементів сучасної злочинності в Україні є злочини осіб без постійного місця проживання. Цей вид злочинності виділяється за особливістю суб'єкта злочинної поведінки. Разом з тим, ґрунтуючись на принципі системно-структурного бачення злочинності як негативного соціально-правового явища, слід зазначити, що злочини

значених осіб у своїй сукупності виступають не тільки складовою частиною всієї злочинності, а й помітним фрагментом в інших різновидах злочинності.

Асоціальна поведінка осіб без певного місця проживання є однією з найбільш гострих проблем сучасного суспільства, що не входять, незважаючи на актуальність, в число пріоритетних напрямків соціальної політики держави.

Все це актуалізує необхідність кримінологічного дослідження цих явищ і вироблення ефективних механізмів боротьби з їх кримінальними наслідками. Найбільш важливим видається вивчення такої криміногенної категорії, як особи без постійного місця проживання.

Стан дослідження. Кримінологічним аспектам проблеми бродяжництва і безпритульності приділялася увага науковців, серед яких Ю. М. Антонян, Т. С. Барило, М. М. Биргеу, Ф. Г. Бурчак, О. О. Верлан-Кульшенко, А. С. Глаголев, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. І. Долгова, В. П. Ємельянов, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, П. С. Матишевський, Г. М. Міньковський, В. І. Шакур, С. С. Яценко та ін. Незважаючи на велику кількість публікацій ця проблема, на жаль, далека від свого рішення. У кримінологічній проблемі безпритульності існує безліч аспектів, які не досліджені в кримінології, фахівцями в галузі кримінального права.

Виклад основних положень. Як зазначає Назаренко Д.О., бродяжництво можливо розглядати в двох аспектах: як тип індивідуальної соціально значущої поведінки та як соціальний феномен, що проявляється в масовому відтворенні девіантних форм організації побуту і життєдіяльності в цілому поза постійним місцем проживання та працевлаштування.

Як тип індивідуальної соціальної значущої поведінки бродяжництво є діяльністю, що проявляється у постійній та безсистемній зміні тимчасових місць перебування, яке не супроводжується користуванням житлом та наявністю постійного місця роботи, веде до втрати соціальної ідентичності [1, с. 2]. В Законі України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» від 02.06.2005 р. № 2623-IV використовуються наступні терміни: **бездомність** - соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї будь-якого житла, призначеного та придатного для проживання; **бездомна особа** - особа, яка перебуває у соціальному становищі бездомності. До бездомних осіб належать безпритульні особи та особи, які мають притулок; **безпритульна особа** - повнолітня особа, яка проживає на вулиці, в парках, підвалах, під'їздах будинків, на горищах, об'єктах незавершеного будівництва, в інших місцях, непризначених та непридатних для проживання, у тому числі жилих приміщеннях, що перебувають в аварійному стані [2]. Соціальна значущість вказаної поведінки проявляється, перш за все, у веденні паразитичного способу життя: особи, які займаються бродяжництвом, не залучені до суспільно корисної праці, не беруть участі у розвитку економічних відносин - бази функціонування правової, політичної, культурної підсистем соціального організму, не задіяні у процесі обміну результатами праці та є, так би мовити, «чистими споживачами» [1, с. 23].

У юридичній та суспільно-політичній літературі словосполучення «паразитичний спосіб життя» часто позначає проживання людини на доходи за рахунок суспільства або його членів. Це пов'язано, як правило, з антигромадською поведінкою і небажанням трудитися. У широкому сенсі слова соціальний паразитизм об'єднує не тільки зазначених осіб, а й осіб, які займаються бродяжництвом та жебрацтвом, а також правопорушників, які отримують доходи від вчинення корисливих або корисливо-насильницьких злочинів. У вузькому сенсі дане негативне явище передбачає заняття бродяжництвом або жебрацтвом або ведення іншого паразитичного способу життя,

т.б, злісне ухилення від суспільно корисної праці.

Розкриваючи соціальну та правову сутність поняття «особа без певного місця проживання» слід зазначити, що з юридичної точки зору до таких осіб можуть бути віднесені особи, що не мають тимчасового або постійного місця проживання (або місця перебування). Однак до осіб без певного місця проживання не можна віднести всіх осіб, що займаються бродяжництвом, оскільки певна частина бродяг - мають житло у власності, проте не проживають в ньому в силу різних обставин (неприятні стосунки з родичами, соціальна деградація, особистісно обумовлена схильність до бродяжництва, небажання працювати, алкоголізація, наркоманія та ін.) Водночас ведення антисоціального способу життя (заняття бродяжництвом, жебрацтвом, іншими видами паразитичного способу життя) зближує ці категорії осіб.

Слушною у зв'язку з цим видається думка Т. В. Анафьянова, який зазначає, що соціальний паразитизм - це антисуспільний образ дій, а нерідко і спосіб життя, основними рисами якого є отримання нетрудових доходів і ухилення від суспільно корисної праці. Паразитичному існуванню, як правило, органічно властиві примітивізм інтересів, низький культурний рівень, бездуховність, аморальна поведінка, порушення правових заборон. Таким чином, соціальний паразитизм в цілому є таким способом життя (соціальної поведінки) індивідуума, коли він свідомо прагне забезпечити для себе прийнятні умови існування в цьому суспільстві за рахунок самого суспільства. Аналіз даних показує, що особи, які займаються бродяжництвом, часто вчиняють крадіжки, беруть участь у збуті викраденого, виявляються посередниками в перевезенні і збуті наркотичних засобів, серед них багато порушників громадського порядку [3, с. 289].

Щодо правовій оцінці бродяжництва, то варто зазначити, що наразі дії, що складають зміст бродяжництва, не визнаються правопорушеннями як такими. Навпаки - за змістом Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» вказана категорія осіб належить до соціально незахищених та таких, які потребують допомоги держави. Натомість, не так давно у КК УРСР 1960 р. існувала ст. 214, яка передбачала кримінальну відповідальність за «систематичне заняття бродяжництвом або жебрацтвом, а також ведення протягом тривалого часу іншого паразитичного способу життя» [4]. Однак Законом України «Про внесення змін і змін до Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу Української РСР і Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення» від 07.07.1992 р. № 2547-12 зазначена стаття була виключена. Разом з тим декриміналізація бродяжництва не потягнула за собою переведення цього діяння до рангу адміністративних правопорушень. А рішенням Конституційного Суду України № 17-рп/2010 від 29 червня 2010 року п. 5 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про міліцію», що передбачало право працівників міліції затримувати та тримати у спеціально відведених приміщеннях осіб, заплідзених у занятті бродяжництвом - на строк до 30 діб за умовитованим рішенням суду, було визнано неконституційним, що згодом потягнуло за собою його виключення із вказаного Закону. Відтак на сьогоднішній день маємо констатувати відсутність матеріально-правової основи юрисдикційних способів протидії бродяжництву в Україні.

Незаперечним є факт взаємозв'язку безробітності, безпритульності та злочинності. Так, згідно з даними Державного комітету статистики України у 2013 році безробітними було вчинено 20,8% злочинів, працездатними особами, які не працювали і не навчалися - 48,1% злочинів [5].

Згідно з даними дослідження Л. С. Солов'я, яким було охоплено 1205 бездомних громадян у 12 містах України, через розлучення втратили житло 13 % опитаних,

через перебування в місцях позбавлення волі - 12 %, через квартирне шахрайство - кожен десятий. Лише 5,6 % відповіли, що їх влаштовує нинішнє становище і тільки 4,4 % не вважають за потрібне змінювати своє життя. Проте чверть опитаних вважає, що змінити нинішній «статус» неможливо [6, с. 299].

В цілому ж слід визнати статистичні показники рівня та динаміки бродяжництва суттєво заниженим. За оцінками окремих експертів, в Україні налічується близько 30 тис. осіб, які займаються бродяжництвом, із них у столиці - 3,5 тис. У той же час є підстави вважати, що і ця цифра не відповідає дійсності. За деякими даними лише в м. Одесі їх приблизно 20 тис., у Луганську - 15 тис.. [6, с. 299] За результатами досліджень інших вчених кількість осіб, які займаються бродяжництвом на сьогодні в Україні, сягає 300 тис.[7, с. 176].

Як зазначає Назаренко Д.О. Результати діяльності приймальників-розподільників для осіб, затриманих за бродяжництво МВС України наступні: лише у 2009 році з 5649 затриманих 1955 (або 34,6 %) осіб раніше вже вчиняли злочини. З них - 320 осіб (або 16,4 %) - після звільнення з місць позбавлення волі, 44 (або 2,3%) - щодо яких на момент затримання було встановлено адміністративний нагляд. З числа затриманих безпосередньо під час терміну затримання було викрито 323 особи (або 5,7 %), які вчинили 332 злочини. Усереднене значення коефіцієнта злочинної активності бездомних осіб складає 47 злочинців на 100 бездомних. Тобто кожен другий бездомний вчиняє злочини. А якщо прийняти до уваги похибку латентизації офіційної статистики, то значення вказаного показника виявляється більшим щонайменше у півтора рази та наближується до рівня абсолютної криміналізованості осіб, які займаються бродяжництвом. Зазначена інформація на-очно підтверджує принципів спорідненість злочинності та бродяжництва як фонового для неї явища[1, с. 45].

Збільшення частки тяжких і особливо тяжких злочинів, скоєних особами без певного місця проживання, обумовлене як збільшенням у загальній кількості частки осіб, раніше судимих, так і якісними змінами, що відбулися в структурному складі осіб без певного місця проживання: поповненням за рахунок досить освічених, професійно кваліфікованих, фізично сильних представників інших верств населення, які стали бездомними в силу різних обставин. Саме цією категорією осіб без певного місця проживання вчиняються найбільш тяжкі види злочинів. Дослідження структури злочинності осіб без певного місця проживання дозволяє встановити, що як і раніше в загальній структурі злочинності осіб без певного місця проживання переважає частка корисливих і корисливо-насилницьких злочинних посягань.

Механізми формування особистості злочинців з числа осіб без певного місця проживання і особистості їх жертв володіють рядом загальних закономірностей і досить високим ступенем взаємозалежності. Істотну роль в структурі цих механізмів відіграють кримінальні традиції, звичаї та інші атрибути, які пропагують індивідуалізм, егоїзм і переважання суто матеріальних пріоритетів на протигагу моральним цінностям в системі життєвих орієнтирів, духовної кризи в середовищі осіб без певного місця проживання. Їх типові атрибути - жорстка конкуренція як спосіб виживання в складній ситуації, безробіття, різка соціальна та інтелектуальна нерівність навіть у їхньому середовищі.

Фактори, що обумовлюють маргіальну і злочинну поведінку осіб без певного місця проживання, надзвичайно різноманітні, тому для їх цілісного уявлення необхідно досліджувати їх як єдину систему, провівши комплексний аналіз проблем бездомності, а також детермінант злочинної поведінки дезадаптованих осіб без певного місця проживання.

В причинному комплексі злочинності осіб без певного місця проживання домінуюче становище належить, перш за все, групі факторів загальносоціального характеру:

загострення суспільно-політичних і соціально-економічних протиріч в умовах пост-перебудовного розвитку суспільства.

Фактори мають як об'єктивну природу, викликану недосконалістю механізму державного регулювання, законодавчого забезпечення, так і суб'єктивну - значна кількість громадян перемістилася на «соціальне дно» втратили перспективу (і бажання) соціально адаптуватися, змирилися зі своїм статусом.

Наявність причин і умов, що сприяють злочинності осіб без певного місця проживання, не означає, однак, фатальної неминучості вчинення ними злочинів. Зазначені причини та умови певною мірою піддаються регулюванню, нейтралізації та усунення. Велике значення у зв'язку з цим набуває система заходів попередження злочинності, застосовуваних державними органами, у тому числі органами внутрішніх справ, щодо осіб без певного місця проживання, які вчиняють злочини.

У сучасних суспільно-політичних умовах сформувався новий образ сучасного бездомного, який витісняє традиційне, буденне сприйняття осіб без певного місця проживання які опустилися на саме соціальне «дно», ведуть антисоціальний паразитичний спосіб життя і заробляють на життя в основному жебрацтвом. Злочинність осіб відкритої (вуличної) форми бездомності характеризується: соціальною дезадаптацією; захворюваннями, що представляють небезпеку для оточуючих (туберкульоз, гепатит, ВІЛ та ін); глибокими особистісними змінами, викликаними деградацією особистості по алкогольному типу, наявністю судимостей.

Слід зазначити, що злочинність осіб без певного місця проживання характеризується високим ступенем латентності. Цей факт ускладнює роботу по попередженню даного виду злочинів. Такий стан речей обумовлений: відносною закритістю від решти суспільства розглянутої соціальної групи, в якій панують традиції та звичаї, засновані на насильстві; недостатніми соціальними зв'язками жертв злочинів (оскільки жертвами таких злочинів нерідко стають особи з того ж середовища); низьким рівнем правової грамотності; відсутністю постійного місця роботи, проживання. Належність до осіб без певного місця проживання (представників «соціального дна») в рамках кримінології може розглядатися як фактор криміногенності особистості або її підвищеної віктимності. В одній ситуації багато з них самі здатні вчинити злочин, в іншій - можуть створити ситуацію, яка приведе до скоєння відносно них насильницьких злочинів, у тому числі тяжких та особливо тяжких (наприклад, вбивство, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю). Основна частка даних злочинів вчиняється всередині маргінальної середовища.

Вивчення природи злочинної поведінки осіб без певного місця проживання і її кримінальної складової, визначення характерних ознак злочинної поведінки як особливої кримінологічної категорії дозволяють позначити причини кримінальних дій осіб без певного місця проживання, виявити детермінанти, тенденції та закономірності злочинності осіб без певного місця проживання.

З проблемою бродяжництва межує і проблема безпритульності. Остання досить часто виявляється предикатним станом бродяжництва, демонструє з ним зв'язки ста-нів, а тому має багато спільних рис та закономірностей відтворення [1, с. 56].

Як і кожному негативному явищу, безпритульності властиві наступні ознаки: повне припинення будь-якого зв'язку з родиною, батьками, родичами; проживання в місцях, не призначених для людського житла; здобування засобів до життя способами, що не визнаються у суспільстві; підкорення неформальним груповим нормам [8, с. 58]. Кожна дитина, яка перебуває у стані безпритульності, фактично має право на житло, але не проживає в ньому в силу різних обставин: сама залишила сім'ю; сама залишила дитячий

зклад; дитина була покинута батьками, позбавлена батьківського піклування [9, с. 380].

В умовах безпритульності на особу з надвисокою інтенсивністю діють фактори криміналізації особистості, відбувається залучення до процесів алкоголізації, наркоти-зації, жебракування тощо. Тобто проблема безпритульності повинна розглядатись як один із факторів/фононих явищ злочинності.

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що явища безпритульності та бездомності є досить поширеними, та характеризуються детермінаційними зв'язками зі злочинністю. Це ще раз свідчить про необхідність дослідження цих явищ в науці криминології як окремих її об'єктів.

З метою досягнення позитивного профілактичного ефекту в процесі впливу на осіб без певного місця проживання, схильних до скоєння злочинів, необхідно оптимізувати загальний соціально-правовий фон попередження правопорушень та активізувати попереджувальну діяльність органів внутрішніх справ.

Доцільним є формування в системі органів соціального захисту населення та внутрішніх справ єдиного банку даних про осіб, які потребують соціальної підтримки, профілактичного контролю, які втратили необхідні соціальні зв'язки, житло, страждаючих алкоголізмом і наркоманією, які займаються бродяжництвом та жебрацтвом, і вжиті до них заходи впливу.

Найбільш пріоритетними напрямками діяльності суб'єктів профілактики з попередження злочинності осіб без певного місця проживання є профілактичний вплив на негативні фактори маргінального середовища, оскільки саме ці чинники найбільшою мірою впливають на причинно-наслідковий комплекс скоєних ними злочинів. При цьому основне місце в попередженні злочинності осіб без певного місця проживання повинна займати профілактична діяльність з оздоровлення соціально-правової обстановки в суспільстві, так як соціальне неблагополуччя є однією з основних причин злочинності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Назаренко Д. О. Криминологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія / Д. О. Назаренко. - Харків : Діа плюс, 2013. - 524 с.
2. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 р. № 2623-ІУ [Електронний ресурс].-Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/Laws/show/2623-15>.
3. Анафьянов Т. В. Особенности социальной-медицинской работы с лицами и группами девиантного поведения в регионе / Т. В. Анафьянов. - М. : Изд-во «Академия Естествознания», 2011. — С. 289, 293.
4. Про внесення змін до ст. 214 Кримінального кодексу УРСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від р. № 138-ІХ, затв. Законом Української РСР від р. № 483-ІХ [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/483-09>.
5. ukrstat.gov.ua
6. Соловій Л. С. До питання бездомності в Україні : масштаби, соціальні аспекти, проблеми забезпечення житлом / Л. С. Соловій // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. - Вип. 19. - С. 299.
7. Верлан-Кульшенко О. О. Проблема бродяжництва в Україні в контексті сучасного європейського законодавства / О. О. Верлан-Кульшенко // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. - 2012. - Вип. 3. Серія «Юриспруденція». - С. 176.
8. Бучацька О. М. Загальна криминологічна характеристика злочинів, що вчиняють безпритульні особи / О. М. Бучацька // Наукові записки Інституту Верховної Ради України. - 2012. - № 2. - С. 58-59.
9. Мордань О. Формування та розвиток системи обліку безпритульних дітей в Україні / О. Мордань // Ефективність державного управління : 36. наук, праць. - 2011. - Вип. 27. - С. 380-388.